

OTKRIVANJE VREDNOSTI

Svoju knjigu *Moji horizonti – mislim, delam, postojim* Zagorka Golubović je završila poglavljem koje je nazvala „Kraj priče“¹:

„Ova 'priča' nije samo moja lična doživljena istorija. U nju bi se mogli uklopiti i mnogi moji sunarodnici svedočeći o dubokim kontroverzama u svojim životima i doživljajima kontroverzi društva u kojem su živeli. A takva je bila bivša Jugoslavija, koja nam je u nasleđe ostavila nerešene kontroverze, koje uporno opstaju, jer ne uspevamo ni u nama samima da se sa njima izborimo. Ali je umesno upitati se: koliko smo mi sami, pristankom ili neotporom na život koji nam je nametnut, saučesnici u produžavanju takvog načina života, koji sve više ruši naše lično i kolektivno dostojanstvo? I da li se pojedinačno možemo tome odupreti, a da time to ne ostane samo naš lični problem? Odnosno, da li je *mišljenje* i *delanje* privilegija samo nekih pojedinaca (obično se misli intelektualaca), ili je to uslov građenja i potvrđivanja *svesnog* i *odgovornog postojanja* svakog građanina?

Napisani tekst se može shvatiti i kao „analiza individualnog slučaja“ – kao metod koji je dobro poznat i primenjivan u antropologiji, kao pristup široj analizi društvenih zajednica i kultura, putem kojih se otkriva dublja veza između svakodnevnog života i društvenih sistema. Takvom kvalitativnom analizom svakodnevnog života individua i društva mnogo se pouzdanije utvrđuje kvalitet života članova društva, budući da se individue međusobno razlikuju, i u proučavanju njihovog načina života može se lakše utvrditi koji nivo su pojedinci dostigli, odnosno koliko je puko „preživljavanje“ masovna pojava – što, svakako, daje pouzdaniju sliku i o društvu u kojem žive.

Aktivno/pozitivno delovanje da bi se ostvarile neophodne promene, koje poboljšavaju kvalitet života, suprotno je masovnim nemim protestima izlaskom na ulice, da bi se postigao jedan parcijalni cilj, koji u suštini ostaje izolovan slučaj i ne doprinosi

1 S obzirom na to da su greškom izdavača iz prvog izdanja bile izostavljene ove završne reči (kao i ceo uvodni deo), i da su učesnici skupa tada dobili ove nepotpune primerke knjige, autorka je izrazila želju da sam zaključak knjige, „Kraj priče“, bude naveden u ovom zborniku, što upravo ovde i činim.

širim promenama, već može da deluje suprotno i da podstakne vlast da pojača svoju moć da bi sprečila takve proteste. U takvim protestima građani traže milost od onih koji su uzurpirali njihova prava, umesto da zahtevaju pravnu i moralnu odgovornost onih koji su ih obespravili i time ponizili kao građane.

Umesto da jadikujemo: „U kvrge su nas bacili, o srama“ (iz pesme Milana Rakića), morali bismo osećati i sami sram što dozvoljavamo da nas „bace“ u neljudske uslove.

Šta će u tom pogledu doneti dvadeset prvi vek – da li će pomoći da se razreše kontroverze i otvori više prostora na planeti za izbor alternativnih načina života? Da li će se smanjivati – ili povećavati – jaz između „trulih novih bogataša“, koji postaju vlasnici čitavih gradova i zemalja, i sirotinje koja će biti ostavljena da tavori u neizbežnoj bedi; da li će se sužavati krug onih koji poseduju moć (čak i da unište planetu ako je to za njih profitabilno, pripremajući se već sada za egzil na druga nebeska tela); da li će „hiperpotrošačko društvo“ obezbediti svim ljudima da zadovoljavaju svoje osnovne i materijalne i duhovne potrebe? Ili će novi poredak doista postati „vulgarni materijalizam“ sa falš populističkom – kič kulturom, koja će potpuno ugušiti humanost za račun „isprazne zabave“; da li će svaki pojedinac stvarno dobiti „jednake šanse“ za zadovoljavanje svojih aspiracija i slobodan izbor svoga načina života?

Drugačije rečeno, da li će se posle tri veka ostvariti san Francuske revolucije: da sloboda ide zajedno sa jednakosti i solidarnosti i da li će bratstvo među ljudima postati jače od mržnje i ratova?

To su pitanja koja bi trebalo sebi da postave prvenstveno nove generacije, da bi razumno išle u susret svojoj budućnosti, ne dopustivši nikome, ni ideolozima, ni vlastodršcima, ni MMF-u i Svetskoj banci da im kroje sudbinu prema svojim nacrtima – u kojima sve ljudsko postaje efemerno u ime novog božanstva – finansijskog kapitala koji se samoreprodukuje i ne služi stvaranju novih dobara za humanizaciju uslova života.

Prva dekada dvadeset prvog veka ne obećava mnogo. Ali ne treba gubiti nadu, jer se svet budi i čini se da će se stvaranje prema novim mogućnostima možda pre dogoditi na Istoku, koji još uvek pobunama nema šta da izgubi, nego na Zapadu koji tvrdokorno čuva ono što je osvojio, čak i po cenu sopstvene propasti“ (Golubović 2012: 168–169).

Da podnaslov „Kraj priče“ znači doslovno kraj date autobiografske priče, to bi značilo da je partikularizovan opšti potencijal ove posebne, lične priče, a to bi dovelo u pitanje validnost njene funkcije kao naučne „studije slučaja“. Zato ovaj podnaslov treba shvatiti kao poziv na promišljanje njegovog dubljeg smisla. Ovo promišljanje je pak moguće ili ako je prva pretpostavka isključena ili ako je svaka priča zapravo samo partikularna („mala“) priča. Premda opus Zagorke Golubović svedoči o kritičkom odnosu prema poststrukturalizmu i diskursu postmodernizma o kraju („velikih“) priča, ipak je činjenica da upravo ova autobiografija iznosi potresan kraj jedne priče – minule istorije jedne bivše zemlje – Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Iako ta priča obuhvata gotovo ceo jedan život, mogla bi se dovesti u pitanje ideja da bi se ona mogla smatrati „velikom“ pričom.

Posledice postmoderne ideje o decentralizaciji istorije, koje su vidljive u regionalnim razlikama istorijskih interpretacija nastalih nakon urušavanja Jugoslavije, ipak ne umanjuju opšti utisak da „pravu“ istoriju pišu pobednici. Poráženima je prividno ostavljena

moгуćnost da i oni imaju pravo na svoje viđenje i svoju priču, ali ona u širem kontekstu može lako da izgleda samozavaravajuće.

Isto se odnosi i na najavu globalnog kraja mogućnosti univerzalne ljudske priče koju Zagorka Golubović dubinski zahvata. Tu je reč i o tome da je ova najopštija ljudska priča zapravo suštinski problem antropološke nauke. Ova priča vrvi od protivrečnosti, epistemoloških kao i ontoloških, što se između ostalog vidi i u tome što u zavisnosti od toga da li se bavi čovekom kao predstavnikom svoje vrste, ili čovekom kao pripadnikom svog posebnog društva može da se odnosi na Kulturu i/ili kulturu, (Bauman 1984; Đurić 2012: 321). Protivrečnosti naravno proističu iz samih pojmova i njihove konačne neodredivosti. To je, recimo, slučaj u pogledu odnosa pojmova *jednog i mnoštva; pojedinačnog i opšteg*, a ova apstraktna filozofska aporetičnost pojmova se potom dijalektički ispoljava i prenosi na konkretne nalaze antropoloških istraživanja.

Da li je, dakle, suština problema u nemogućnosti konačnog pojmovnog određenja? I da li to znači da ne postoji mogućnost definitivnog odlučivanja između mnoštva različitih definicija, kao u slučaju poimanja „K/kulture“? Klasifikacije uglavnom naglašavaju neke od mogućih strana, dok ostale kritikuju, odbacuju ili potiskuju. Pojmovno određivanje je uglavnom takvo jer počiva na principima logike neprotivrečnosti koja se zasniva na suprotnostima. Na ovim principima logike neprotivrečnosti počivaju i sve vrste identifikacija, takozvanih politika identiteta.

Znači li, međutim, to što logika neprotivrečnosti nije u stanju da pojmi svu složenost problema identiteta, da „identiteta“ i nema? Da je taj pojam izlišan, te ga je najbolje eliminisati iz upotrebe?² Ili je pak „identitet“ nešto što se sastoji od više kontinualno postojećih nivoa – slojeva, koji, kada se uzmu u obzir, osvetljavaju iza površne logike neprotivrečnosti u odnosu na koju se fiksira neki pojam? Tako postaje razumljiva mogućnost da nešto i bude i ne bude tj. da se istovremeno neki slojevi menjaju, a neki traju (Vilber 2002: 19; Đurić 2012: 58).

Uviđajući neophodnost prevazilaženja logike neprotivrečnosti³ za rešavanje važnih antropoloških problema, autorka se okrenula vrednostima u kontekstu teorije personalizma⁴ (Golubović 2012: 156–158). Ona uviđa jalovost *logike ili/ili*, naspram logike *i/i*, koja je uočljiva, na primer, u shvatanju da je kultura *istovremeno i* sredina u kojoj nastaje ličnost (te je kultura, dakle, na neki način njen *uzrok*) i *posledica* ličnog

2 „(Z)ato što 'identitet ima tendenciju da znači previše toga (ako se uzme u jakom smislu), ili premalo toga (ako se uzme u slabom smislu), ili uopšte ništa (jer je protivrečan)' – zato treba potražiti druge termine koji su 'manje opterećeni postvarujućim konotacijama 'identiteta' (Brubaker *et al.* 2000:1; u: Đurić 2012: 73).

3 „Budući da se nisam zadovoljavala logikom „ili-ili“ u razumevanju odnosa čoveka kao pojedinca, koji postaje svojevrsno biće kada se formira kao ličnost, i društvene zajednice, koja predstavlja njegovu kolektivnu matricu, tražila sam odgovore na pitanja u novijoj filozofiji dvadesetog veka, koja idu dalje i od Freudovog objašnjenja egzistencije čoveka. Ali je već koncepcija troslojne strukture individualnog ljudskog bića ukazivala na nedovoljnost odgovora budući da su ostajali u okviru dileme: individualizam ili kolektivizam [...] individualnost i zajedništvo su utkani u samu strukturu ličnosti [...]“ (Golubović 2012: 157–158).

4 „[...] *personalizam* je moje osnovno 'verovanje' i filozofsko usmerenje, koje, kao što sam prikazala, opredeljuje moje životne putanje. Drugim rečima, smatram da se pojedinac tek kao oformljena ličnost može boriti za svoje dostojanstvo, te da je primarna dužnost društva/zajednice da poštuje i garantuje osnovna prava čoveka koja omogućuju njegovim članovima da postanu i da žive kao slobodne i samoodgovorne ličnosti. Vrlo rano me je privukla Marxova ideja: 'Sloboda ličnosti uslov je slobode za sve' (*Manifest Komunističke Partije*) [...]“ (Golubović 2012: 156).

stvaralaštva. Uprkos protivrečnosti koja se naizgled nalazi u tome da nešto istovremeno može biti i uzrok i posledica nečega, naš zajednički, opšti osećaj (*common sense*), koji zovemo zdrav razum, potvrđuje nam da je u ovom slučaju tako. Samo treba uzeti u obzir sve prostorno-vremenske nivoe. Oni, međutim, postoje samo pod pretpostavkom budne pažnje i samosvesti, koja nije redovno prisutna. Zato su posebno problematična nastojanja da se praksa u potpunosti zasnje na teorijskim istraživanjima.

Kada se ovaj uvid primeni na istraživanje različitih načina odnošenja prema kulturi (kao što su, na primer, oni koji su izvedeni iz antropoloških istraživanja Zagorke Golubović, gde su uočeni: pasivni konzumeri kulture, njeni aktivni činioci, kao i oni koji su indiferentni prema kulturi), vraćamo se na pitanje šta se podrazumeva pod „kulturom“? Da li se „kultura“ odnosi samo na manifestacije viših duhovnih sfera, poput umetnosti, ili uključuje i svakodnevni život: načine stanovanja, ishrane, odevanja, ponašanja, odnosa prema okruženju i druge navike i običaje? Ukoliko je ovo drugo slučaj, onda se protivrečje ogleda u tome što se „indiferentnost prema kulturi“ može odnositi samo na „više“ oblike kulture. Međutim, samo procenjivanje odnosa prema „višim“ oblicima kulture može da predstavlja problem ako se uzme u obzir da sam taj odnos može da bude istančaniji od načina na koji se on posmatra. To otežava procenjivanje stvaralaštva koje, iako osnov kulture, može ostati neispoljeno i samim tim neprimećeno. Takođe, istraživanje se ispostavlja komplikovanim i kod izbora merila stvaralaštva. Ono, naravno, ne mora biti jedino tržište, nego može biti i stvaralački senzibilitet, a takođe postoji odnos između njih, pa čak i mogućnost podudarnosti.

Čini se takođe da ukoliko bi se pomenuti načini odnošenja prema kulturi posmatrali samo kao prelazni oblici u neprestanoj dijalektičkoj igri koja onemogućava pojmovna određenja, ne bi bilo moguće da se izvuku bilo kakvi zaključci koji su potrebni za oblikovanje odgovarajućeg viđenja sveta. Zato je potrebno određivati parametre istraživanja i uspostavljati koordinate disciplina, a to je u krajnjoj liniji istraživanje identiteta i, samim tim, razlika. Naime, da bi se dobila verodostojna teorija neophodno je uzeti u obzir razlike, a njihov raspon može da ide sve do suprotnosti. U tom smislu, verodostojnost teorije se više ne zasniva samo na (ne-sasvim-ispunjivoj) „objektivnosti“, nego se njoj dodaje subjektivnost, ili bolje rečeno, intersubjektivnost. Ona postaje metodološki kategorični imperativ koji omogućava uvažavanje razlika, a samim tim i vrednosti koje su relevantne za njih.

Ovakvo kritičko polazište u istraživanju pojava i odnosa uzima u obzir faktor razlika koje postoje svuda, pa i u mogućnosti odnosa individua i kolektiva ili različitih kultura. Zavisno od načina posmatranja te razlike mogu izgledati opravdanim, nebitnim ili nepoželjnim. Pri tome, postaje jasno da od namera zavisi, u stvari, izostravanje ili nivelisanje razlika. To podrazumeva postizanje prave distance koja je potrebna za što ispravnije posmatranje. Kada se, na primer, traži rešenje izvesne situacije, mora se stvoriti neka vrsta mentalne mape – plana koji će omogućiti da se preuzme svest o situaciji. Žalosan je, međutim, što obično nema svesti o tome da se te mape stvaraju. Zbog toga one liče na mehanizme neosvećenih stanovišta i ponašanja, stereotipa i drugih „programacija“ koje po definiciji ne omogućavaju autonomnu ispravnost. Na taj način se ispostavlja da je uslov *sine qua non* ispravnosti i uvažavanja razlika, samosvesno razvijena ličnost, s obzirom na to da je samo pod tim uslovom moguće uvideti sve potrebne parametre. Samo tako se može otkriti postoje li sličnosti u razlikama, tako da se distanca može

pretvoriti u bliskost. To deluje protivrečno, kao što je protivrečna i misao da su najdublje lične istine istovremeno univerzalne. Ipak, to je životna protivrečnost koja omogućava da univerzalnost zaista bude osnov Kulture.

Napuštanje logike neprotivrečnosti delom objašnjava zašto su pretpostavke starog antropološkog diskursa dovedene u pitanje. Međutim, ukoliko se priča o kulturi koja je u skladu sa idejama humanističke antropologije i personalističkih vrednosti odbaci kao romantičarski diskurs zbog svojih esencijalističkih sklonosti, ulazi se u vrzino kolo otuđenja od ljudskih vrednosti čime se otvara prostor za dominaciju grubih materijalističkih interesa koji dehumanizuju čoveka i ljudsku vrstu.

Na poslediplomskoj Interdisciplinarnoj katedri za antropologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, koju je pre četrdesetak godina osnovala Zagorka Golubović (koja je nedavno ukinuta potvrđujući praksu uništavanja svake tradicije u našem društvu), bilo je reći o tome da se vrhuncem antropološke teorije može smatrati ono tumačenje kulture prema kojem ona predstavlja mogućnost da ličnost transcuduje svoju *prirodu* stvaranjem kulturnih oblika kojima osmišljava svoj svet, izražava sebe, otkriva svoje mogućnosti i susreće se s drugima. Profesorka je iznosila uverenje da je kao antropološka teorija kulture pravac, nazvan „kultura i ličnost“ najprihvatljiviji, ne samo zato što traži ravnotežu između ličnosti i kulture već i zato što pruža najobuhvatnije tumačenje kulture. To je bilo veoma važno s obzirom na to da je „analiza kulture 'intrinsicno nepotpuna“ (Gerc 1988:44), što objašnjava zbog čega teoretičari nisu uspeali da postignu saglasnost o tome šta je kultura.⁵

Zahvaljujući tome antropološke teorije ličnosti su izgledale superiorno jer su konačno povezale psihološke elemente sa komplementarnom sociološkom dimenzijom određujući kulturu kao integralni činilac lične i društvene strukture. Kultura je viđena kao neophodni medijum usaglašavanja protivrečnosti između društvene kohezije, neophodne za opstanak društva, i individualne inicijative, potrebne za njegov napredak. Iz toga je sledilo da je ljudsko oblikovanje kulture vredno jer potvrđuje stvaralački odnos ličnosti prema svetu, i obrnuto, da je stvaralački odnos bitan jer omogućava oblikovanje kulture.

Kasnije su stvari sve više počele da se menjaju, tako da se projekat antropologije našao u procesu zajedno sa problemima razumevanja kulture i ljudskog odnosa prema njoj. Ukoliko danas ovo shvatanje kulture izgleda hipostazirano i utopističko, možda je vreme za pitanje da li je razlog tome hipertrofiranje onih svojstava kulture koja udaljavaju čoveka od njegovih prirodnih potreba, sputavajući razvoj ličnosti (i društva) i pogrešno usmeravajući ljudske stvaralačke potencijale.

Ovoj tendenciji je doprinelo negiranje smisla kulture koje se odvijalo preko dekonstrukcije identiteta i sopstva. Međutim, gledano iz perspektive u kojoj postaje sve izoštrinja ekološka problematika, izgleda da je mogućnost da se smisao kulture dovede u

5 Razlike među teorijama kulture oscilovale su od teza „kulturalizma“ da je kultura subjekt *sui generis* koji ima sopstveni život i zakone (L. White, A. Kroeber), do funkcionalističkog redukovanja čoveka na biološki organizam kojem je kultura samo sredstvo za preživljavanje i isticanja isključivo socijalne dimenzije (R. Benedict; M. Mead) i institucionalnih struktura kulturnih oblika (Radcliffe-Brown i Evans-Pritchard). Ove krajnosti u tumačenjima kulture imale su, međutim, istu posledicu – poimanje kulture kao bezlične pojave koja je nezavisna od istorije čoveka i društva. Na taj način, ova shvatanja su zanemarila uticaj čoveka na procese i oblike kulture, a upravo je to uticaj koji bi, prema mišljenju profesorke Golubović, mogao biti najpresudniji.

pitanje bila predodređena u samom određivanju pojma kulture u suprotnosti prema prirodi (Lidlof 2001; Plamvud 2012). Isticanje diskontinuiteta u odnosu na prirodu odgovaralo je modernizacijskoj paradigmi ekonomskog rasta koja je i definisala kulturu pretvorivši je u problem. Pre toga, kultura nije ni mogla biti objektivizovana jer se nije ni razlikovala od samog načina života.

Tek sa određenjem (i otuđenjem) kulture pokrenuta je prilika da čovek postane njen „pasivni primalac“, umesto „aktivni stvaralac“, ili da postane (samo)isključeni i indiferentni pojedinac. To bi, hegelovski gledano, mogla da bude cena koju čovek i ljudska vrsta moraju da plate za postizanje samosvesti i mogućnosti samoostvarenja (tog istorijskog pandana ideje raja). Zbog toga, kada se danas postavlja pitanje odnosa između društvenih i ličnih ciljeva u stvaranju oblika kulture, treba pre svega imati na umu da antropološko davanje odgovora zavisi od brojnih činilaca i da raznolikost tih činilaca ne treba, a bude razlog za njihovo međusobno isključivanje. Naprotiv, treba prepoznati da su svi oni izrazi različitih sfera života koje složeno polje antropološkog istraživanja i mišljenja teži da osvetli. To je pak moguće, kao što je pokazao Kembel (Joseph Campbell), samo ukoliko se ne zaboravi da smisao života treba tražiti u usklađivanju otkućaja svoga srca sa univerzumom i svoje prirode sa Prirodom.

Ukoliko je tako, onda kultura treba da bude sastavni deo tog opšteg poduhvata koji je najuzvišenije stvaralaštvo, poziv, misija. Ali, da bi do toga došlo, treba otkrivati vrednosti i imati svest o opasnostima iluzornih zamena teza koje umesto univerzalnih vrednosti podmeću uniformizujuće principe. Oni vode u neodrživu konzumaciju i devastaciju sveta. Nasuprot tome, otkrivanje vrednosti koje su istovremeno lične i opšte nosi mogućnost preporoda. To je u duhu personalizma koji sledi Zaga Golubović, na osnovu kojeg ličnost nije shvaćena kao maska za ego, već kao mogućnost integrisanja sebe sa onim Opštim. Na tom nivou se postiže povezivanje faseta sopstvene ličnosti sa univerzalnom ljudskom suštinom. Ličnost postaje „mesto susreta“ sa drugima, a to je polazište za zajedničko preobražavanje okruženja.

Literatura

- Bauman, Z. (1984), *Kultura i društvo*, Beograd: Prosveta.
- Brubaker, R. Cooper, F. (2000), 'Beyond Identity' *Theory & Society* 29 (1): 1–47.
- Campbell, J. (1968), *The Hero With a Thousand Faces*, Princeton University Press.
- Gerc, K. (1998), *Tumačenje kultura I–II*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Golubović, Z. (2012), *Moji horizonti, mislim, delam, postojim*, Beograd: Žene u crnom, Centar za ženske studije i istraživanja roda.
- Đurić, J. (2012), *Globalni procesi i preobražaj identiteta: antropološki aspekti*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Albatros plus.
- Lidlof, Džin (2001), *Pojam kontinuuma*, Beograd: Clío.
- Plamvud, V. (2012), „Priroda, sopstvo i rod: feminizam, filozofija životne sredine i kritika racionalizma“, u: Đurić, J. et al, (ur.), *Životna sredina: moralni i politički izazovi*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Službeni glasnik, 57–85.
- Vilber, K. (2002), *Bez granice. Istočni i zapadni pristup ličnom razvoju*, Beograd: Babun.